

фразеалагізма-эталона самай высокай ацэнкі ведаў, здольнасцей чалавека, альбо *за пяць пальцаў* не купіш, не дастанеш ‘без грошай, пры безграшоўі’, які перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра адсутнасць грошай для куплі чаго-небудзь.

Адбор лічбы *сем* як кампанента фразеалогіі абумоўлены найперш яе сімволікай, паколькі ў многіх народаў лічба *сем* лічыцца лічбай дасканаласці. І гэта не без сувязі з уяўленнем у далёкім мінулым, у прыватнасці, у мусульман, пра *сем нябёсаў* над намі, з якіх менавіта на сёмым размешчаны рай. Вось чаму фразеалагізм *на сёмым небе* выяўляе старажытнае ўяўленне пра свет, яго ўпарадкаванне праз супрацьлегласць зямлі і неба, дзе неба – гэта далёкая прастора, дзе размешчаны душы памерлых, дзе яны акружаюць Госпада. Гэты фразеалагізм перадае найвышэйшую ступень стану шчасця, радасці, узнёслага настрою чалавека. А фразеалагізмы *сем патоў сагнаць* ‘знясіліцца, стаміцца’ ці *сем патоў выліць* ‘вельмі стаміцца, знясіліцца’ і ‘затраціць многа сіл, напружання’ служаць для перадачы стэрэатыпнага ўяўлення пра вышэйшую ступень затрачаных сіл пры выкананні якой-небудзь працы, а фразеалагізм *да сёмага (дзясятага) поту* ‘да поўнай знямогі, стомы (рабіць, працаваць і пад.; праца, працавік і пад.)’, дзякуючы сімволіцы лічбы *сем* як эталона мяжы службыць выражэнню абагуленага паняцця мноства і выступае эталонам крайняй ступені стомленасці.

Астатнія лічбавыя кампаненты не выконваюць такой значнай ролі і не маюць такой сістэмы сімволікі, як названыя вышэй, што і паслужыла іх адбору і ўжыванню пры ўтварэнні фразеалагізмаў, роля якіх характарызаваць, ацэньваць чалавека, яго дзейнасць, усё, што акружае яго, і даводзіць скрытую інфармацыю, што схавана часцей за ўсё за адабранымі кампанентамі і створанымі з імі вобразамі.

Такім чынам, першыя лічбы ад нуля да сямі можна лічыць найбольш частотнымі ў якасці кампанентаў фразеалагізмаў, бо за імі замацавана з глыбокай старажытнасці аб’ёмная культурная інфармацыя. Гэта тлумачаць факт перавагі простых лічэбнікаў у складзе фразеалагізмаў. Адметнасцю лікавых кампанентаў у складзе фразеалагізмаў можна лічыць захаванасць у большасці выпадкаў лікавага значэння. Але іх частотнасць у фразеалогіі абумоўлена найбольшай значнасцю іх паводле дадатковага культурнага зместу, нададзенай ім шырокай сімволікі ў далёкім мінулым, што і паслужыла іх выкарыстанню ў фразеалогіі, а ў выніку месца і ролі ў фразеалогіі як не толькі для ўтварэння адзінак мовы, але і адзінак культуры народа.

Літаратура

- 1 Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры / М. Л. Ковшова. – Москва : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. – 456 с.
- 2 Ляшчынская, В. А. Ідыяматыка беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным асвятленні / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2019. – 250.
- 3 Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск : Ураджай, 2000. – 350 с.

УДК 811.161.3’42’38:821.161.3-4

Ю. А. Арэшка

СТЫЛІСТЫЧНАЯ РОЛЯ ПАРАЎНАННЯ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ

У артыкуле на матэрыяле публіцыстычных твораў С. Грахоўскага і Н. Гілевіча аналізуецца параўнанні як найбольш пашыраны сродак выяўленчай выразнасці публіцыстычнага дыскурсу. Пры апісанні параўнанняў даецца іх класіфікацыя з пункту

гледжання марфалагічнага выражэння, паводле асаблівасцей успрымання, адносна сінтаксічнай будовы і ў адпаведнасці са сродкамі сувязі. Структурна-семантычная і граматычная характарыстыка параўнанняў дапаўняецца апісаннем іх стылістычнай функцыі ў прааналізаваных творах.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што сучасная публіцыстыка ўсё шырэй выкарыстоўвае мастацкія сродкі дзеля ўзбагачэння маўлення. Гэта тлумачыцца іх здольнасцю выдатна ўплываць на эмоцыі і пачуцці чытача, фарміраваць пэўныя погляды на з’явы рэчаіснасці. Мноства стылістычных фігур сустракаецца сёння ў публіцыстычных тэкстах, бо вядома, што моўныя сродкі выяўленчай выразнасці з’яўляюцца дзейным спосабам уплыву, з іх дапамогай публіцыстычны стыль атрымлівае магчымасць паспяховага дасягнення сваёй асноўнай мэты – уздзеяння на светапогляд чытача. У дадзеным артыкуле нас цікавіць параўнанне як сродак стварэння выяўленчай выразнасці.

Параўнанне ў тэкстах выкарыстоўваецца даволі часта. Робіцца гэта дзеля таго, каб у большай ступені звярнуць увагу на характарыстыку прадмета, чалавека і г. д. Сапраўды, для апісання прадмета або чалавека мы часта звяртаемся менавіта да параўнання. Яшчэ з часоў Гамера параўнанне – адзін з самых распаўсюджаных тропаў, якому надавалася значная ўвага.

У «Энцыклапедыі беларускай мовы» гаворыцца, што «параўнальныя канструкцыі – гэта сінтаксічныя структуры (звароты, сказы, прэдыкатывы) з абавязковым кампанентам, які змяшчае ў сабе параўнанне» [1, с. 414]. У вялікай колькасці выпадкаў такімі абавязковымі кампанентамі з’яўляюцца злучнікі *як, нібы, быццам* і г. д. Злучнікавыя параўнанні, дарэчы, самыя распаўсюджаныя. Вячаслаў Рагойша ў «Паэтычным слоўніку» адзначае: «Параўнанне – такое супастаўленне двух прадметаў, з’яў або паняццяў, у выніку якога сутнасць аднаго з іх вытлумачваецца праз сутнасць другога» [2, с. 112].

Увогуле пісьменнікі выкарыстоўваюць у сваіх творах параўнанні дзеля таго, каб надаць тэксту яркі, жывы, рухомы, вобразны выгляд. Акрамя гэтага, параўнанні з пункту гледжання чытача эстэтычна прывабныя, таму значна падымаюць цікавасць у ходзе чытання. Таксама параўнанне здольнае зрабіць тэкст больш дакладным і па-мастацку жывапісным.

Яскравай адметнасцю параўнання з’яўляецца тое, што дадзены сродак стварэння выяўленчай выразнасці заўсёды змяшчае ў сабе 3 кампаненты:

- 1 суб’ект (які параўноўваецца);
- 2 аб’ект (з чым параўноўваецца);
- 3 тая прыкмета, на аснове якой ідзе параўнанне.

Даследчыкі вылучаюць некалькі класіфікацый, па якіх мы і разгледзім параўнанне на прыкладзе публіцыстычных твораў С. Грахоўскага і Н. Гілевіча: паводле марфалагічнага выражэння, асаблівасцей успрымання, сінтаксічнай будовы і сродкаў сувязі.

Паводле марфалагічнага выражэння параўнанне падзяляецца на прысубстантыўнае (у якім суб’ект выражаны назоўнікам), прыад’ектыўнае (у якім суб’ект выражаны прыметнікам), прыдзеяслоўнае (у якім суб’ект выражаны дзеясловам, што выконвае функцыю выказніка) і прыадвербіяльнае (у якім суб’ект выражаны прыслоўем у ролі акалічнасці).

Прысубстантыўныя параўнанні часцей за ўсё характарызуюць:

а) абстрактныя паняцці: «Яна, **нібы шырокая плынь**, уабрала лірычныя ручаіны ў сваё рэчышча» [4, с. 149]; «Яна – **Зямля**, з вялікай літары» [4, с. 150]; «“Чарнобыльская малітва” – не кніга жахаў, не абвінаваўчы акт, а **Евангелле** самаахвярнай любові, узвышанага кахання, падзвіжніцкай самаадданасці блізім і будучым дзецям – калекам з нараджэння» [3, с. 461];

б) чалавека і жывых істот: «Купала – вечны **падарожнік, павадыр** відушчых, сляпых і глухіх з пакалення ў пакаленне да шчасця» [3, с. 476].

Прыад'ектыўныя параўнанні ў публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча прадстаўлены канструкцыямі тыпу: «*Мінулае – гэта наша гісторыя*» [5, с. 87].

Прыдзеяслоўныя параўнанні характарызуюць у асноўным:

а) працэс дзеяння: «**Як на святыні, гляджу** на дубы» [4, с. 222];

б) рух: «**Як і многія тады, ён хадзіў** з кіёчкам» [4, с. 144];

в) слыхавыя асацыяцыі: «*Гаварылі, як даўнія знаёмыя, як равеснікі*» [4, с. 223–224].

Прыадвербіяльныя параўнанні ў тэкстах характарызуюць прымету дзеяння: «*Стрымана, нібы саромеючыся цікаўнасці да свае асобы, сёе-тое расказваў Грыгорый Грыгор'евіч пра сябе*» [4, с. 225].

Паводле асаблівасцей успрымання вылучаюцца агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія параўнанні. «Агульнамоўныя параўнанні ствараюцца з “гатоных” агульнамоўных блокаў, якія фіксуюць найбольш бачныя, агульнавядомыя прыметы прадметаў і з'яў» [6, с. 92]: «А вось Калюга піша, **як гавораць людзі**, і ў кожным слове адчуваецца жывое дыханне...» [4, с. 167]. «У аснове індывідуальна-аўтарскіх параўнанняў – дакладна адзначанае аўтарам нечаканае падабенства пэўных з'яў і рэалій» [6, с. 92]: «Ён, **як той Жюль Верн**, нідзе не быў, а ўсё ведаў да драбніц...» [4, с. 165]; «Яго паэзія – **велічная сімфонія нашага стагоддзя**» [4, с. 176]; «Мітусліваець – **родная сястра шэрасці ў літаратуры**» [5, с. 162].

На аснове праведзенага аналізу можна зрабіць выснову, што ў публіцыстыцы С. Грахоўскага і Н. Гілевіча сустракаюцца агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія параўнанні. Пераважаюць пры гэтым другія, надаючы творам незвычайную вобразнасць, адлюстроўваючы нечаканыя асацыяцыі.

Паводле сінтаксічнай будовы параўнанні дзеляцца на простыя, параўнанні-словазлучэнні, разгорнутыя параўнанні і адмоўныя.

Да простых адносяць такія параўнанні, у якіх назіраецца збліжэнне двух паняццяў па адной прыкмеце: «Андроннікаў хітра прыжмурыўся, **як фокуснік**, махнуў рукой» [4, с. 226]; «У гасцініцы Сіманаў трымаўся **як гаспадар**» [4, с. 239]; «Сапраўдны паэт у пэўнай ступені – **прарок**» [4, с. 141].

Параўнанне-словазлучэнне, у адрозненне ад простага, характарызуецца тым, што ў першым параўнальным зварот змяшчае ў сабе словазлучэнне: «Ён менш за ўсё нагадваў пісьменніцкі кабінет: на сценах было шмат разетак і выключальнікаў, правадоў і спіраляў, **як у добрай лабараторыі**» [4, с. 165]; «Паглядзелі б толькі, з якою непадробнаю ўвагаю і зацікаўленасцю Маўр гаварыў з Васем, **нібы з жывым хлопчыкам, як выдатны акцёр...**» [4, с. 166].

Адметнасцю разгорнутых параўнанняў з'яўляецца іх магчымасць указваць на дзве і больш падобныя рысы ў супастаўленых з'явах: «На вялікі жаль, колькі мы бачым гаспадарнікаў рознага рангу – ад самага радавога да вельмі і вельмі высокага, з вялікімі паўнамоцтвамі, якія дзейнічаюць **не як мудрыя і добрыя гаспадары** гэтай зямлі, а **як**, выбачайце, **разбойнікі з вялікай дарогі, як нейкія рабаўнікі-прыблуды без роду і племені**» [5, с. 175].

Адмоўныя параўнанні ўтрымліваюць у сваім складзе часціцу *не*. Такія канструкцыі ў публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча сустракаюцца ў адзінаквых выпадках: «*Беларуская літаратура* апошніх двух-трох дзесяцігоддзяў – гэта **не толькі застоі і руціна**, як можа хтось скарапалам падумаць, **не толькі шэрасць**, хаця, вядома, і гэтага “добра” ў ёй хапае» [5, с. 123].

Паводле сродкаў сувязі параўнанні падзяляюцца на злучнікавыя і бяззлучнікавыя. Злучнікавыя параўнанні прадстаўлены параўнальнымі зваротамі і даданымі параўнальнымі сказами. Сярод злучнікаў можна вылучыць наступныя:

а) *як*: «**Як і кожны сапраўдны паэт**, Хадыка меў свой адметны голас, валодаў шчодрым запасам вобразнай народнай мовы» [4, с. 142]; «**Як заповіт**, поўны веры ў будучае беларускай савецкай паэзіі, сёння чытаюцца Хадыкавы радкі» [4, с. 144]; «Радывацыя такая ж, **як у зоне выбуху, магутнейшага за некалькі Хірасімаў**» [3, с. 461];

б) *нібыта*: «Усталявалася ўяўленне, **нібыта ўся маладнякоўская і белappaўская паэзія** – “бурапенная” самадзейнасць, далёкая ад дасканаласці, глыбіні думкі і пачуццяў» [4, с. 141];

в) *нібы*: «Трыццаць з гакам гадоў прайшло з таго часу – а гучыць так, **нібы сёння напісаны, нібы прадыктаваны ідэалагічнымі задачамі перабудовы**, ці не праўда?» [5, с. 121].

Даволі пашыраныя ў творах бяззлучнікавыя параўнанні, якія часцей выражаюцца назоўнікам у форме назоўнага склону: «*Мы* – яе сённяшнія **творцы**» [5, с. 88]; «*Гэта* – своеасаблівы вялікі сімфанічны **аркестр** з адным чулым гарманізатарам і дырыжорам» [3, с. 461]; «*Яго мастацкая мова* – **мова чарадзея**» [5, с. 318]; «*Аўтарытэт паэта* – гэта перш за ўсё **аўтарытэт яго творчасці**» [5, с. 318]; «*Праўда* – гэта **наша зброя**» [5, с. 145].

Такім чынам, у публіцыстыцы С. Грахоўскага і Н. Гілевіча даволі шырока распрацавана сістэма параўнанняў. Па спосабе марфалагічнага выражэння суб'екта супастаўлення ўсе групы параўнанняў прадстаўлены раўнамерна. З пункту гледжання вобразнасці можна вылучыць індывідуальна-аўтарскія параўнанні, якія характарызуюць стыль пісьменнікаў. Па характары сінтаксічнай будовы часцей вылучаюцца простыя параўнанні, параўнанні-словазлучэнні, разгорнутыя і невялікая колькасць параўнанняў з адмоўем *не*. У адносінах да структуры параўнанняў можна зрабіць выснову, што ў публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча пераважаюць злучнікавыя параўнальныя канструкцыі, сярод якіх найбольш распаўсюджаны параўнанні са злучнікам *як*. Бяззлучнікавыя параўнанні ў творах прадстаўлены назоўнікам у форме назоўнага склону.

Літаратура

- 1 Беларуская мова. Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1994. – 653 с.
- 2 Рагойша В. П. Пазычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск: Выш. школа, 1979. – 320 с.
- 3 Грахоўскі, С. Выбраныя творы / С. Грахоўскі; уклад., камент. Т. Грахоўскай, К. Цвіркі; прадм. Л. Савік. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 544 с.
- 4 Грахоўскі, С. Так і было: Артыкулы. Успаміны. Эсэ / С. Грахоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 271 с.
- 5 Гілевіч, Н. Годнасць, сумленнасць, мужнасць: Публіцыстыка / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 319 с.
- 6 Станкевіч, А. А. Рыторыка: падручнік / А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 382 с.

УДК 811.161.1'373.611

Д. Б. Балаш

ПАЛАТАЛЬНЫЕ ВАРИАНТЫ КОРНЯ *koi- // *kai- В ИСТОРИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена этимологии слов, содержащих палатальные варианты корня *koi- // *kai-. Выполнена семантическая реконструкция исходного корня; проведен историко-семасиологический анализ дериватов; восстановлены утраченные современным русским языком формальные и смысловые связи. Для описания древнейших этапов развития представлений о понятии «чайть», выраженном в слове, использованы материалы языков индоевропейской семьи.